

Гжегож В. Колодко

ПОЛІТЕКОНОМІЯ МАЙБУТНЬОГО

Розкрито основні тенденції, що визначають образ майбутнього. Показано сучасні диспропорції соціально-економічного розвитку і можливі шляхи їх подолання.

Ключові слова: політекономія майбутнього, криза, світ змін.

JEL: O100, F010.

Один відомий економіст, коли довідався, що я пишу книгу під назвою "Куди йде світ? Політична економія майбутнього", запитав: "І що, у книги щасливий кінець?". Я відповів, що поки не знаю, але не думаю, що він буде щасливим. Що ж, тепер, коли книга написана, я вже знаю. Отож, не буде: це книгу можна закінчити, а процес, який у ній описано, був і залишається відкритим. Це нескінченний процес.

Тому що немає кінця в історії, тому що не скінчаться відмінності в поглядах між прихильниками прогресу і реакціонерами, між розумними і дурними, між молодими і старими; тому що зберігаються суперечності інтересів і конфлікти між бідними і багатими, між США і Китаєм, між неолібералізмом і державним капіталізмом, між старою ідеологією і новим прагматизмом. Між добром і злом.

Історія не лише не кінчається, а і не стоїть на місці. Прегарно сказав про це Олдос Хакслі: "Чарівність історії та її таємний урок полягає в тому, що від епохи до епохи нічого не змінюється, але все зовсім інше" (Huxley, 1952. Р. 259). Справді, все або майже все зараз інше, але чи стало краще?

Нам залишалося неповних 15 років до того чудового часу, картину якого 1930 року намалював Кейнс. Він писав про те, що буде через 100 років, тобто 2030 року, який, незчуєшся, з'явиться на порозі: "Уперше з часів створення людина постане перед лицем реального виклику: як застосувати свою волю проти тиску економічних проблем і як заповнити вільний час, який дасть їй наука і складний відсоток, щоб жити розумно, в ладу і гідно". Нагадаємо, що, говорячи про складний відсоток, Кейнс мав на увазі кумулятивний ефект довгострокового економічного зростання. За Кейнсом, він мав би привести до тригодинного робочого дня або 15-годинного робочого тижня, а тим часом усе вказує на те, що навіть у найбагатших країнах скорочення цих показників навіть до 6 і 30 годин відпо-

Гжегож В. Колодко – керівник Дослідницького центру з проблем трансформації, інтеграції та глобалізації (Польща).

відно залишається під дуже великим сумнівом. І вже напевно ми не в історичному передодні того, коли "Любов до грошей як власності – на відміну від любові до них як до засобу, що гарантує приємне і життєво необхідне – ми вважатимемо огидним хворобливим станом, однією з тих напівкримінальних-напівпатологічних схильностей, у яких ми з відразою зізнаємося фахівцям із душевних хвороб" (Кеупес, 1963). Любов до грошей – огидний стан?! Яке дивацтво...

Ось так, малюючи картину, Кейнс намалював ілюзію, а все тому, що зробив неправильне припущення щодо помірності споживчих потреб разом із зростанням багатства і щодо індивідуальних змін і соціальних цінностей. Бажаючи прекрасного майбутнього не менше, ніж він, ми маємо стерегтися цього і не малювати ідилію, яка запанує через 20, 50 або 100 років. Не запанує, її не буде. І добре, якщо замість того, щоби мчати стрімголов, ми спокійно просуватимемося вперед.

Ми вже знаємо, що світ майбутнього – це багатополлярний світ (Kurchan, 2012). Навіть якщо американцям усе ще здається, що вони можуть досягти свого глобального верховенства, вони не досягнуть його. Навіть якщо китайці з властивим їм почуттям власної гідності й економікою, що набирає сили, розглядають себе як супердержаву або хтось інший їх бачить такими, все одно вони не стануть панувати над світом. Якщо європейці щоранку нагадуватимуть собі, що вони є не лише єдиним джерелом сучасної цивілізації, а й одним із її центрів, то щовечора їм треба згадувати, що часи панування минули раз і назавжди. Ніхто не пануватиме, тому що багатополлярне майбутнє – економічне, культурне, політичне, військове – є неминучим. Воно вже надворі. І це добре для світу: не усуваючи численних загроз, саме така система створює високі шанси для підтримання рівноваги сил і, отже, для мирного розвитку планети. А для того щоб усе було саме так, потрібні величезні зусилля як у напрямку відповідної інституціалізації цієї багатополлярності, так і в напрямку будівництва взаємної довіри. Без взаємної поваги до інших цінностей і без визнання мультикультурності це може не вийти.

Оскільки все не скінчиться тотальною світовою війною, може, у нас є привід бути задоволеними? Що ж, хеппі-енду не буде, зате і воєнного катаклізму, сподіваємося, теж не буде. На жаль, справа може дійти до іншого катаклізму, пов'язаного з прогресуючим руйнуванням навколишнього природного середовища. Якщо в майбутньому ми хочемо менше засмучуватися, то будуть потрібні глибокі зміни також у трикутнику "цінності – інститути – політика" стосовно екології. Удасться їх успішно здійснити, тоді згодом замість того, щоб дедалі більше бідкатися щодо жалюгідного стану природи, ми знову зможемо дедалі більше радіти і насолоджуватися нею.

На жаль, багато чому, що нас оточує, – природі, культурі, економіці, – настає кінець, і кінець цей буває аж ніяк не щасливим. Біологи вважають, що в наш час щороку безповоротно гинуть цілі види флори і фауни

темпами, що в тисячу разів перевищують історичні тенденції. Лінгвісти передбачають, що від 50 до 90% існуючих нині мов зникне ще до кінця століття. Ну і не одна фірма зникне ще до кінця сьогоднішнього дня.

Сперечаючись про шляхи, що ведуть у світле майбутнє, ми не зобов'язані розв'язувати дилему, яка нерівновага більше загрожує людству – екологічна чи соціальна, тому що економічна, хоч би якою важливою вона була, найбільшою загрозою не є. Не вийде, однак, жити спокійно й економічно розвиватися без оволодіння ситуацією на всіх трьох фронтах. Тільки і це не вичерпує переліку проблем.

Винятки підтверджують правило, але вчитися варто на всіх прикладах доброї практики і досвід теж слід діставати звідусіль, якщо він зможе бути корисним у постійній тузі за хеппі-ендом. Є унікальні випадки, як, наприклад, Бутан, де головно завдяки прекрасній природі, сімейним цінностям, що сприяють соціальній єдності релігії тибетського буддизму, але насамперед завдяки мудрій і далекоглядній політиці короля живуть одні з найщасливіших на землі людей. Мудрій, тобто такій, що опікується гармонічною комбінацією культури і природи з політикою, здатній зробити людей щасливими. Був там, сам бачив...

Винятковість цієї країни йде від опори стратегії соціально-економічного розвитку не на роздування показника валового продукту, а на максимізацію складного показника "валового національного щастя" (Gross National Happiness, GNH), який охоплює багато аспектів функціонування суспільства, культури, економіки, природного середовища і держави¹. Щодо цього у Бутану багато чого можуть повчитися практично всі, зокрема, ті країни, де соромно бути багатим. Незважаючи на те що дохід на душу населення складає лише 5800 дол. за ППС, у рейтингах, що оцінюють відчуття щастя і задоволення від життя, Бутан перебуває на восьмому місці у світі. У тому числі й тому, що не допускає у себе надто сильних нерівномірностей у доходах.

Сьогодні понад дві третини людства живе у країнах, де починаючи з 1980 року розкид доходів постійно зростає. Переважна більшість населення цих країн мала помітити поглиблення нерівності, часто різке, необґрунтоване, без будь-якого зв'язку зі змінами кваліфікації та продуктивності праці. Якби не компрометація реального соціалізму, який із тріском розвалився в 1980–1990-і роки, то напевно пройшла б хвиля соціалістичних революцій і в такому напрямку могла б піти й "Арабська весна", і решта бунтів, які ще тільки намічаються. Тому що існуючий стан речей у розподілі доходів є неприйнятним. Якщо цю згубну тенденцію наростання неприйнятних диспропорцій доходів не повернути назад, то не тільки не буде ніякого хеппі-енду, але й не вдасться уникнути Ще Більшої Кризи з со-

¹ Варто зазирнути на спеціальний інтернет-портал, присвячений проблемам виміру GNH: www.Grossnationalhappiness.com. Про альтернативні заходи економічного розвитку, в тому числі про досвід Бутану я пишу у книзі "Мир в руселі" (М., 2009. – С. 355 і далі). Українською мовою ця книга побачила світ 2012 року під назвою "Мінливий світ" (К., 2012. – С. 293 і далі).

ціальними потрясіннями, що її супроводжують. І коли вже досвід реального соціалізму ХХ століття буде забутий, примара нового соціалізму піде бродити не лише Європою, а й усім світом. А дехто вважає, що вже бродить.

І от що цікаво: неначе побоюючись такого повороту подій, напередодні американських президентських виборів 2012 року щотижневик "The Economist", видання доволі впливове в колах фінансистів, менеджерів і політиків, що симпатизує ліберальному розвитку економіки і політики, публікує як головний текст, разом із спеціальним додатком, ледь не маніфест, що закликає до зниження нерівномірностей у розподілі доходів². Матеріал мав назву "True Progressivism", але я сумніваюся, що вона зробила фурор, тим більше, що її можна розуміти не лише як "прогресивність" (за яку виступають і консерватори), а і як "лівий ухил" або "радикалізм" (за який багато хто виступає – від лівих до правих). Набагато важливіше, чи відбиває така зміна поглядів (а вона в цих колах є істотною) зміну мислення вбік правильного, чи є просто реакцією остраху за власну економічну шкіру і прагматичним підходом, вираженим цілком слушною переконаністю в тому, що все зайшло надто далеко.

Розширення зони нерівномірності є величезним. У Сполучених Штатах частина національного доходу, отримувана 0,1% населення (для цього проміле популяції річний дохід на душу населення складає щонайменше 1,5 млн дол.), зросла з 1% 1980 року до 5% на сьогодні. Саме так: одна тисячна населення має одну двадцяту доходу, який усе ще має назву національного, тобто приналежного всій нації, всьому народу. Більше за те – і це найбільше дратує людей, із часу відскоку від рецесійного дна на початку 2010 року впродовж трьох наступних років 90% (!) приросту ВВП перейшло в руки 1% населення. Надалі такі крайнощі є неприйнятними як із міркувань моралі, так і через свою практичну непридатність. Капіталісти – власники, банкіри, інвестори, підприємці, менеджери, рантє – сприятимуть соціальним заворушенням – а люди обов'язково збунтуються, надто великі відмінності обертаються також проти економічного зростання, в якому капіталісти особливо зацікавлені.

Питання лише в тому, чи переборено вже межу жадібності та дурості. Розмови про те, що багаті платять прогресивні податки, – неправда. Якщо взяти до уваги всі пільги і винятки, а також бюджетні трансферти, то виявиться, що частка найбагатшого 1% населення в загальних податкових надходженнях США складає 21,6%, тобто приблизно дорівнює частці у ВВП (23,4%), зате податки, виплачувані найбіднішим квінтилем – нижчим з точки зору доходів 20% населення – становлять 2,1% усіх податкових надходжень у скарбницю, а його частка у ВВП – 3,3%.

Більше за те, майбутні бунти можуть набрати сили і скласти загрозу стабільності системи. Поки до цього справа дійшла в багатьох арабських країнах, де атаці було піддано місцевий патологічний державний капіта-

² The Economist. – 2012. – October 13.

лізм. Багатьох із його прихильників очікував аж ніяк не хеппі-енд. Треба мати на увазі, що причиною бунтів було зовсім не бажання отримати право час від часу вільно кидати в урну виборчий бюлетень, а неможливість і надалі терпіти соціальну відкинутість, особливо бідність, яка нерозривно пов'язана з дикою нерівністю в розподілі доходів і багатства.

Зростають протести в деяких країнах Євросоюзу, де на домогосподарства намагаються перекинути практично весь тягар витрат економічної кризи. Але фантазія працює і підказує: якщо ще трохи триватиме процес матеріального розшарування суспільства, ще трохи одні збагатяться за рахунок інших, перекладуть ще трохи наслідків кризи на економічно слабших членів суспільства, ще трохи спробують повернутися до неоліберального *business as usual*, то виявиться, що мир у суспільстві більше неможливий, а вести справи, робити бізнес у такому суспільстві не має сенсу.

На цьому тлі явним нонсенсом виглядає думка одного з нобелівських лауреатів з економіки, американця Роберта Лукаса, який писав, що "серед тенденцій, шкідливих для пристойної економічної науки, які видаються привабливими, я вважаю найбільш буркотливою зосередження на питаннях розподілу" (2003; 2004). А на мою думку, вона є навіть дуже корисною, тільки якщо супроводжується прагматизмом, а не популізмом.

За таких, як у Лукаса, поглядів нічого дивного, що неолібералізм став іще більшим ворогом здорової економіки, ніж державний капіталізм. Прихильники подібних поглядів, сприяючи величезній нерівності, пиляють сук, на якому сидять, із тою лише різницею, що пиляють його з різних боків. З якого, мабуть, і має значення на нинішній фазі підпилювання, але коли доведеться падати, це значення не матиме.

До перегляду консервативних поглядів у цій сфері має схилити хоча б позитивний досвід Латинської Америки, де останніми 10 роками саме в результаті "шкідливого" і "буркотливого" втручання держави бідність зменшилася приблизно на 30%, причому близько третини цього покращення відбулося завдяки мудрій політиці в галузі перерозподілу доходів.

Можливо, неолібералізм, зрештою, починає розуміти це, бо один із його інтелектуальних центрів закликає до "справжнього прогресу". Може, це зрозуміє і державний капіталізм, який у противному разі теж очікують серйозні безладдя і криза. Жахливим за своїми наслідками для світової економіки був би сценарій, коли після вельми витратного подолання великої кризи, спричиненої неолібералізмом на Заході на чолі зі Сполученими Штатами, незабаром справа дійшла б до не меншого потрясіння, спричиненого пороками державного капіталізму на Сході на чолі з Китаєм.

Якби Бог створював світ зараз, він напевно зробив би його не лише справедливим, що з першого разу не вийшло, але і створив би його за чотири дні, а не за шість, і, відпочиваючи, радів би своєму витвору не в одну тільки суботу, а три дні поспіль. А все тому, що зростання продуктивності праці, яку він сам радше визнав би дивом, виявилось таким великим, що в наш час за одну восьмигодинну зміну людина створює стільки,

скільки тисячу років тому за цілий рік. А, може, замислився б, чому віддадуть перевагу люди – чотири дні по сім із половиною годин, а потім уїкенд на три дні чи працювати по шість годин п'ять днів на тиждень.

З початку історії й дотепер відбулася тільки одна значна зміна в цій галузі. Деякі з нас відчули її на собі, в інших це поки що попереду. Ця зміна – перехід на п'ятиденний робочий тиждень і отримання дводенного уїкенду. Великою мірою ця зміна була спричинена зростанням продуктивності праці, що йде слідом за технічним прогресом. У результаті за той самий час можна було створити більше товарів або – і от у чому річ – виробити не менше товарів і надати не менше послуг у коротший період. Але не добродушність капіталістів і не піднесені почуття законодавців виявилися маховиком систематичного збільшення вільного від роботи часу у країнах високорозвинутого капіталізму. На користь запровадження уїк-енду говорили насамперед економічні інтереси. Треба було створити структурні основи для зростання попиту на автомобілі, що було умовою експансії автомобілебудування, спочатку в США, потім в інших країнах. Природно, люди мали відчувати не лише потребу мати автівку, а і відповідно заробляти, що було можливо завдяки швидко зростаючій продуктивності праці. Розумний механізм управління потребами т їх поступового перетворення спочатку на потенційний попит, а потім разом із збалансованим зростанням виробництва і заробітної плати на ефективний попит дав подвійні плоди – він збільшив і споживання, і вільний час.

Це варто повторити, тому що наближається момент чергового революційного скорочення робочого часу – до чотирьох днів на тиждень або до шести годин на день. На користь такого повороту подій говорить низка чинників: не лише порівняно високий рівень споживання в найрозвиненіших країнах, а і високий рівень безробіття. З одного боку, подальше зростання споживання в багатих суспільствах уже практично не викликає зростання задоволеності життям (і роботою), з іншого – у світі принаймні кожен десятий працездатного віку не має роботи. І економічним, і соціальним нонсенсом є підтримання системи, в якій одні надто багато працюють і багато хто з них заробляє більш ніж достатньо, щоб задовольняти зростаючі потреби, а інші залишаються без роботи і навіть без мінімальних доходів, щоб могли задовольняти мінімальні потреби. Що ж, треба ділитися, в тому числі й роботою.

Отже, вільного від роботи часу буде більше. І це добра новина, що, втім, не означає, що це буде зовсім вільний час, який цілком можна буде віддати на самореалізацію, а не лише на споживання товарів і послуг, яких стане більше, ніж сьогодні. Ми менше часу проведимо за роботою, але не обов'язково, і напевно не в усіх менше часу йтиме на підготовку до роботи. З одного боку, в нашому життєвому циклі ми більше вчитимемося і більше, уже працюючи, доучуватимемося і переучуватимемося, підвищуючи свій рівень. З іншого боку, кожного робочого дня більше часу йтиме на те, щоб дістатися до роботи і повернутися додому, хіба що

ми потрапимо в число тих щасливчиків, чиє робоче місце буде перенесено до них додому в результаті того самого технічного прогресу і змін в організації праці. А те, що нібито в масовому порядку робочий процес переміститься з фабрик, заводів, офісів, пунктів надання послуг додому, слід віднести до розряду казок. Навіть Бог мав би виходити в ці чотири дні з будинку, щоб створити плинний світ майбутнього, годі й говорити про нас, простих смертних XXI століття.

То що ж нам може дати технічний і організаційний прогрес? На що ми можемо розраховувати, щоб не прогадати? Може, все ж таки не доведеться так довго діставатися до роботи, тому що нас туди без затримок доставлять саморушні автомобілі без водія? Може, і доставлять, але, користуючись благодіяннями технічного прогресу, ми так чи так будемо змушені систематично скорочувати час роботи, щоб знизити безробіття. Сьогодні воно має характер здебільшого структурний, а не кон'юктурний. Це означає, що навіть якщо у країнах уже високорозвинених, таких як Японія, Канада, Австралія, Італія, ВВП зростає би в середньому по 3% на рік, а у країнах, які ще відстають у плані рівня виробництва, таких як Індія, Мексика, Індонезія, Єгипет, навіть по 6%, усе одно безробіття не вдалося б звести до прийняттого рівня. Прийняттого, тобто якомога нижчого, необхідного у плані гарантії гнучкості виробництва. Не вдаючись у деталі, можна припустити, що такий рівень безробіття – це близько 4–6% залежно від специфіки конкретної економіки.

Час, який настане, в різних місцях земної кулі уявляють по-різному. Але якщо загалом порівняти очікування людей від майбутнього зараз і 100 років тому, той наш час – і це дуже цікаво – сповнений більшим оптимізмом. Щоправда, є й винятки як у країнах, що страждають від бідності, де фраза "якось воно буде..." – вираз найвищого оптимізму, так і серед багатих суспільств. Проте в усіх випадках краще, світліше, на думку оптимістів, майбутнє – це радше загальна ситуація вищих доходів і просто вищого рівня життя, про який люди мріють на основі того, що бачать у багатих, а не уявлення про щось зовсім нове, що це майбутнє може принести.

А чи не зміниться за наступні півстоліття стільки всього, що ми, якби опинилися там, нічого б не впізнали? На перший погляд ні, але за хвилину почали б розуміти, що перебуваємо в інших реаліях, аніж ті, що були двома поколіннями раніше. Те саме відбулося б і в наш час, якщо хтось потрапив би до нас із півстолітньої давнини. Тоді вже було кольорове телебачення, їздили автомобілі, літали реактивні літаки і тисячі речей виглядали так само, як виглядають зараз, принаймні, дуже схоже. Тоді можна було вбити президента США, та й тепер могло б трапитися те саме, якби він поїхав у відкритій машині. Але дуже швидко наш мандрівник у часі натрапив би на зовсім нові речі, неувяні в його час. Від таких дріб'язків, як міні-спідниці, до таких сенсацій, як інтернет. А найбільше він здивувався б тому, що немає вже телефонних будок і всі ходять вулицями і розмовляють по мобільниках.

Він швидко довідався б, що США, як і раніше, є політичною, економічною і військовою силою, що немає Радянського Союзу і тепер треба змагатися з Китаєм, у якому немає маоїзму, а є державний капіталізм – щось набагато більш складноосяжне півстоліття тому, ніж інтернет. А куди поділися колонії? Невже ці "висхідні ринки" – колишні колонії, голос яких дедалі голосніше лунає за розв'язання глобальних питань? А політкоректність у їх описі, що заповнила все навколо, це що, серйозно чи гра у слова?

Ще він зрозумів би, що нас у два рази більше, ніж тоді, й що багато людей готові практично на все, в тому числі на смертельний ризик, аби лише перебратися з бідних країн у багаті. І здивувався б, що в цих останніх бідності теж предосить, хоча майже кожен заробляє тисячі доларів, що в минулі часи відносило людину принаймні до верхньої частини середнього класу. Щоправда, тоді були інші долари і ціни були теж інші. От би ціни його здивували! За квиток у кіно стільки доларів, скільки тоді в центрах?! Сюрпризів була б купа.

Якщо хто-небудь із 2015 року опиниться у 2065-му, теж безмірно здивується, помітивши, скільки змін відбулося в будинках і на вулицях, у природному середовищі й у техніці, в культурі та політиці, в економічних і соціальних відносинах. Так само літатимуть надзвукові реактивні літаки, в багато разів перевищуючі швидкість звуку. А якщо він візьме новітній підручник економіки (так-так, ми й у той час іноді братимемо книгу в руки, хоча досить буде назвати, який параграф якої глави ми хочемо почути, й у наші вуха поллеться відповідний текст, при цьому ми зможемо вибрати, чий голос звучатиме – улюбленого актора чи улюбленого професора), теж здивується, чого вони там намагаються навчити бідних студентів... Найбільшим подивом була б відсутність в автомобілях водіїв і те, що на вулицях багато людей похилого віку.

А чи визнав би він, що порівняно з тим, що було 50 років тому, ми стали ближче до хеппі-енду? Чи, на мить з'явившись у його голові, така думка швидко покинула б її? Але незабаром він спитав би себе: як так вийшло, що, маючи стільки часу і такі можливості, люди не лише не змогли розв'язати численні старі проблеми, а і створили багато нових?!

Якщо хто-небудь подивиться з 2065 року на сьогоднішній день, теж дуже здивується, скільки ж проблем людський геній за два покоління зміг розв'язати, як розумно він застосував досягнення науки до деяких аспектів життя, як соціально-економічний розвиток підняв рівень задоволення людських потреб. А разом з тим не зміг би стримати подиву: чому стільки справ замешано під килим Історії? Чому в економіці та політиці, як і раніше, безкарно верховодить дурість, яка, здавалося б, уже давно мала відпочивати на смітнику, а інтелектуалам і вченим, людям чесним і передовим усе ще доводиться відстоювати позиції розуму і раціональності? І, на жаль, цей хтось дійде висновку, що все ще є можливим убивство президента США, якби він не залишався найбільш охоронюваною людиною

у світі. У світі, в якому нас буде вже у три рази більше, ніж століття тому, 1965-го. Стане тісно, а там, де тісно, важко бути щасливим.

Сьогодні ми не знаємо, якою буде довжина спідниць, адже не можуть вони постійно коротшати. Не знаємо, які нові впливові глобальні організації почнуть свою діяльність, а які відійдуть у небуття й їх згадуватимуть як історичний курйоз, не знаємо, які з них перенесуть свої штабквартири до Пекіну або Шанхаю. Сподіваємося, що літаки літатимуть тишіше, а потяги їздитимуть швидше, можемо нафантазувати масу технічних гаджетів, на які у нас вистачить засобів, але деякі проблеми нам і вві сні не снилися. Це буде інший світ, дуже відмінний від світу 2015 року, хоча зараз важко, навіть неможливо сказати, чи будуть відмінності між 2065 і 2015 роками більшими за вже відомі нам відмінності між 2015 і 1965-м. Напевно, ні. Чи може що-небудь упродовж наступних п'яти десятиліть змінити реальність більше, ніж комп'ютер та інтернет? А може, трапиться якийсь катаклізм і вся маса відмінностей зведеться до того, що буде набагато гірше, ніж було раніше? Чи будемо ми більше задоволені собою і життям? Чи будемо щасливішими?

Напевно, не варто фантазувати і малювати ідилічні пейзажі. Раз буде краще, інший раз гірше, десь ситуація виправиться, десь погіршиться, але скрізь буде по-іншому, тому що світ майбутнього – це світ динамічних змін. Збереження традицій з появою нового буде справляти враження своєрідного безладдя – не хаос, але і не порядок у буквальному значенні слова. Можна сказати, що майбутнє явить собою певний перманентний перехідний стан. Триватимуть рух і зміни, викликані небувалим накладенням один на одного мегатрендів і мікропроцесів. З одного боку, нові моменти в економічні та соціальні відносини вноситимуть глобалізація і пов'язані з пошуком нових цінностей культурні зміни, з іншого боку, науково-технічна революція принесе нове знання, технологію, нові продукти і послуги. У результаті зміняться також переваги, установки, поведінкові реакції як індивідів, так і всього суспільства. На жаль, не завжди на краще.

Те, що наш час дуже є цікавим, можливо, цікавішим, аніж кожна з минулих епох, ми вже знаємо. Але чи є він особливим, вирішальним стосовно того, що і як буде після? Адже скільки разів уже проголошували, що от він, переломний час, цивілізація на роздоріжжі, світ опинився в поворотному пункті, існуючий стан речей досяг своїх меж і далі так тривати не може. От і сьогодні такого роду декларації – найбільшого калібру – не рідкість. Помилвся спочатку Мальтус (а скільки таких було до нього!), потім Кейнс, потім подружжя Медоуз, публікуючи "Межі зростання", але кожен потрохи мав рацію і звертав увагу на щось фундаментальне, визначальне, важливе. У наш час Жак Атталі – людина розумна, яка рідко помиляється, у книзі під характерною назвою "Коротка історія майбутнього" вже в першому реченні пише: "Сьогодні вирішується питання, яким буде світ 2050 року, і підготовляється форма, якої він набуде 2100-го. Залежно від наших учинків наші діти й онуки житимуть або в цілком прийнятному світі,

або в пеклі, за яке нас зненавидять" (Аттали, 2014). Отож, таких "сьогодні", коли на тему "завтра" говорили дуже багато, вже декілька було в історії. Може, і зараз, у ці останні кілька років, відбувається щось схоже?

Атталі написав ці слова 10 років тому (французьке видання книги з'явилося 2005 року), то що, може, вже вирішено, чи чекає наступні покоління, в тому числі онуку моєї онуки, листом до якої я закінчив "Світ у русі" (Колодко, 2009. С. 538–539), пекло. Але, вочевидь, поки що ні, оскільки відповіла мені, показуючи світ через 100 років, на початку ХХІІ століття, хоч і не казковий, але цілком стерпний (Колодко. С. 298–3049).

Тим часом відбулося щось важливе. Вибухнула велика криза, явні симптоми якої з'являлися вже 2007 року, а чергові її хвили дотепер розбігаються світом. Чи прийдуть разом із новим роком тучні або, може, це початок похилої, по якій нам доведеться котитися наступні два-тричотири покоління прямо в пекло? А поки ми котитимемося, справа, може, дійде до тотального банкрутства Заходу, про що нас теж попереджали (Attali, 2010).

Що ж, це можливе майбутнє, але аж ніяк не неминуче. Тому що не відбулося поки нічого остаточного, нічого невідворотного, нічого такого, що однозначно визначає майбутнє світу. Але якби фатальними рішеннями, що спираються на жалюгідні цінності, проводяться через погані інститути, підганяються помилковою політикою, продовжити те, що було в останні сім років, іще років отак на сім, то ми програємо. Тому що рухатися в напрямку економіки кризи – означає програти. Тому що піддаватися впливам консервативних цінностей – означає програти. Тому що розтринькати потенціал економічного зростання – означає програти. Тому що не використати шанси розумного розвитку – означає програти. І в цьому сенсі "сьогодні" величезною мірою визначає "завтра", причому це "сьогодні" нараховує понад десяток років, а "завтра" – кілька десятків і більше років. Ми беремо участь у глобальній боротьбі за майбутнє цивілізації, й варто віддавати собі в цьому звіт, тим більше що остаточний результат наперед не вирішений. Може бути набагато гірше, але може – і має бути – набагато краще. Це теж можливе майбутнє.

Прийнятний образ майбутнього, що сприяє гармонічному розвитку людини і суспільства, може з'явитися лише за верховенства мудрості над дурістю і розуму над безрозсудністю. А якщо зовсім не пощастить, то й тоді залишиться останній шанс: генетичні маніпуляції. Виявлено, що деякою мірою схильність до прогресу або консерватизм, риси характеру, з яких випливає ліве або праве мислення, закодовані в генах (Hatemi, 2012). Можливо, коли-небудь генна інженерія захоче зрівнятися своїми деструктивними силами з фінансовою інженерією і нанесе ще більше шкоди, маніпулюючи закодованою в генах інформацією, яка впливає на характер і погляди разом із політичними перевагами. Дослідники ідентифікували ген під кодовою назвою DRD4 і знайшли ще 11 генів різних типів, які можуть бути відповідальні за схильність людей до консерватизму

або прогресу. Я рішуче віддаю перевагу тому, щоб майбутнє спиралося на знання, яке дає чесна економічна наука і новий прагматизм, а не на генетичні модифікації, навіть якщо б удалося гену DRD4 надати прогресивних схильностей.

Ми радіємо, що немає хеппі-енду, тому що краще, щоб ця захоплююча історія не завершувалася. Хтось твердить, що перспектива відсутності катаклізму вже сама по собі вселяє оптимізм. У часи такого хаосу скептик сказав би, що ми маємо бути задоволені вже тим, що весь цей світ не звалився нам на голову. Міг би, але не звалився! Давайте порадіємо цьому, але не надто, тому що відкласти не означає скасувати... Цьому треба запобігти, і тим більше не можна баритися з розв'язанням найгостріших проблем, перед якими стоїть людство.

Якщо хтось – від індивіда і родини до суспільств і народів – хоче бути більше задоволеним життям, особливо тими його аспектами, що пов'язані з економікою, він має свідомо спрямовувати еволюцію своїх потреб і створювати раціональні умови для їх задоволення. Лише тоді можна буде втримати стан динамічної рівноваги, яка необхідна для нормального функціонування і розвитку. Жадібність, ненажерливість, неприборкане прагнення матеріальних багатств, панування над іншими задля того, щоб їх експлуатувати, – ці людські пороки не можуть бути добрим рецептом для щастя. Помірність, раціональність, передбачливість, працьовитість, чесність, уміння співробітничати з іншими можуть стати таким рішенням.

Чи скористаємося ми шансами, яка дала нам Історія? Перед нами простягається можливе майбутнє, в якому заздалегідь видно як бажане майбутнє, так і таке, якого слід уникати. Постійно стикатимуться дві тенденції – добра і погана, і сьогодні неможливо сказати, яка з них переможе, але можна показати, що і як треба робити, щоб верх узяла бажана тенденція. Коли до гри стають не тільки інтереси, а й великі почуття, математична калькуляція неможлива. Емоції в економіці треба зменшувати, але не можна позбутися їх повністю. Не можна дозволити тероризувати себе цифрами, які, будучи відірваними від ідей і цінностей, мало до чого годяться. Тому що життя не проходить у комп'ютерних моделях, а швидко летить у конкретній культурній, соціальній і політичній реальності, яка вся пронизана почуттями.

Вистачає і небезпек, і шансів, але головне, щоб, активно відповідаючи на перші, примножувати і якнайкраще використовувати другі. Не завжди і не скрізь, але дедалі більше буде раціональних учинків і рішень, тому що багато процесів накладаються один на одного, і саме їх переплетіння виявиться вирішальним. Зміни у сфері цінностей, глобальних інститутів, технічного прогресу й економіки, побудованої на знанні та всеохоплюючому інтернеті, зроблять своє. Проте небезпек, що загрожуватимуть збалансованому розвитку, буде предосить. Треба постійно бути напоготові, тому що йде велика битва за завтрашній світ.

Хаос – закон природи, але саме в ній буває більше порядку і гармонії, ніж у свідомій господарській діяльності. Не можна допустити, щоб хаос був хазяїном економіки, тому що тоді людина не буде її хазяїном. Мрія людини – порядок, хоча неможливо так виставити справи, щоб порядок сам по собі, без допомоги людини панував у світі. Отже, на майбутнє нам залишається лише певною мірою впорядкований хаос. У грі, що ведеться за майбутнє, головне, щоб переможцем не став ані хаотичний неоліберальний капіталізм, ані надмірно впорядкований державний капіталізм. Жодна з цих систем цінностей, інститутів і політики не гарантує гармонійного розвитку. Уперед треба йти дорогою, вказаною новим прагматизмом. У цьому і є найбільший виклик. У цьому і є найбільший шанс.

Чи справді ми вже відійшли від світу, в якому про можливості політики у принципі судять за її продовженням у вигляді фізичної сили? Чи не слабшає всемогутня донедавна політика, заснована на силі грошей? Чи не підходимо ми потихеньку до політики, що будується на силі знання і розуму? Що матиме більший вплив на формування майбутнього: військовий потенціал, економічний стан чи сила розуму? Загального тріумфу політики (в тому числі економічної), побудованої на знанні та розумі, досі не було відзначено. Але ми скеровані в цьому напрямку, і це вселяє певний раціональний оптимізм. Чи багато? Це кожен вирішує для себе сам.

Усе відбувається так, як відбувається, тому що багато чого відбувається одночасно. Головний урок, який нам дає політична економія майбутнього, такий: усе може здійснюватися досконаліше, краще, оскільки ми дедалі більше розуміємо, що від чого залежить. І це розуміння – величезний капітал.

Що тут найбільше дратує, так це те, що знову багато чого з того, що має бути зроблено, значною мірою зроблено не буде.

Це і варто зробити, і можна зробити, але цього не буде. Чому? Тому що ніколи не вдасться остаточно викоринити людські пороки і політичні вади, що призводять до помилок у господарській діяльності та до суперечок. Ніколи не стане так добре, щоб можна було сказати, що над усім щасливо царює розум і шляхетність, хоча мріяти про це ніхто не забороняє. Майбутнє постійне роздиратимуть суперечності інтересів і пронизуватимуть конфлікти ідей. Ми тепер почали краще розуміти, за що йде боротьба, отже, є ще шанс, що в майбутньому раціональність проб'ється в життя в більших масштабах.

Рухаємося далі, тому що є куди.

Література

- Аттали Ж. (2014) Краткая история будущего. Мир в ближайшие 50 лет. СПб: Питер.
 Колодко Г.В. (2009) Письмо // Мир в движении. М.: Инфра-М.
 Attali J. (2010) Tous ruinés dans 10 ans? Paris: Fayard.
 For richer, for poorer. Special Report World Economy // The Economist. 2012. October 13.
 Hatemi P.K. (2012) McDermott R. The Genetics of Politics: Discovery, Challenges and Progress // Trends in Genetics. Vol. 28. Issue 9. September.

- Huxley A.* (1952) *The Devils of Loudun*. London: Chatto and Windus.
Keynes J.M. (1963) *Economic Possibilities for our Grandchildren* / John M. Keynes. *Essays in Persuasion*. New York: W. W. Norton and Co.
Kupchan C.A. (2012) *No One's World. The West, the Rising Rest, and the Coming Global Turn*. New York: Oxford University Press.
Lucas R.E. (2003, 2004) *The Industrial Revolution: Past and Future*, Annual Report Essay. Minneapolis: The Federal Reserve Bank of Minneapolis.
Kolodko G.W. *Więści z XXII wieku // Świat na wyciągnięcie myśli*. Warszawa. С. 298–304.

Надійшла в редакцію 20.04.2015 р.

THE POLITICAL ECONOMY OF THE FUTURE

Grzegorz W. Kolodko

Author affiliation: Head of the "TIGER - Transformation, Integration and Globalization. Economic Research" (Poland).

The article reveals the underlying trends that define the image of the future and shows the current imbalances of socio-economic development and ways to overcome them.

Keywords: political economy of the future, crisis, the world of change.

JEL: O100, F010.